

"עניין אותם הקשר למערב, שקודם לכן התאפיין בלעומתיות הדדית"

ראיון עם אריה לוין

אריה לוין הוא דיפלומט ישראלי שנשלח בשנת 1988 לברית המועצות לשמש ראש המשלחת הקונסולרית הישראלית, עוד בטרם חודשו היחסים הדיפלומטיים בין המדינות. בשנים 1991-1992 היה שגריר הראשון של ישראל ברוסיה. קודם לשליחותו למוסקבה כיהן במגוון תפקידים דיפלומטיים, לרבות ממלא מקום השגריר באו"ם וראש המרכז למחקר מדיני במטה משרד החוץ. בשנת 1996 פרסם לוין ספר על שנות שליחותו ברוסיה.

העורכים: מה הפתיע אותך כשהגעת לראשונה לברית המועצות ב־1988, בתור ראש הנציגות הדיפלומטית הישראלית במוסקבה?

אריה לוין: התקופה הזו הייתה מעניינת מאוד. עקבתי אחרי ברית המועצות במשך כל התקופה שלי במוזדעין ובמשרד החוץ, אף כי קודם לכן לא ביקרתי בה. נולדתי בטהראן במשפחה של יהודים שעזבו את רוסיה ולמדתי שפה ותרבות רוסית מבית. כנראה גם הגורל רצה שאני אהיה שם ואני שמח שהייתי נוכח שם בתקופה חשובה זו. למרות הטענות שברית המועצות התמוטטה במפתיע, היו המון סימנים מטרימים שבישרו זאת. בדרך למוסקבה, בתחנת הביניים בוורשה, כשהפולנים עלו למטוס לבקש סיגריות, הבנתי שאני נוסע למקום מוכה קשיים כלכליים. כשהגעתי למוסקבה השתכנתי במלון 'אוקראינה' הבנוי בסגנון סטליני אופייני. בלילה הראשון לא הצלחתי להירדם וזיהיתי מהחלון המוני אנשים זקנים שנסחבו לאורך הרחוב הגדול עם דגלים ושלטים, לקראת העמדתם למצעד הגדול שאמור היה להתקיים במהלך אותו היום. לאחר שהתעוררתי נאלצתי לעמוד בתור ארוך כדי לקנות חלב, וכשהגעתי לחדר גיליתי שהוא היה חמוץ. כשהסתובבתי במהלך היום הראשון בעיר ראיתי רחובות עזובים וגגות דולפים, אפילו במוזיאונים הכי גדולים. כל אלה המחישו לי את המצב הקשה בו הייתה שרויה המדינה הזאת באותה העת.

העורכים: איך התארגנתם במשלחת הדיפלומטית הישראלית בראשית דרכה? כיצד התגברתם על הקשיים הראשוניים?

א' לוין: הנציגות הדיפלומטית הישראלית התחילה בחדר קטן בשגרירות ההולנדית (שייצגה את האינטרסים של ישראל מאז ניתוק היחסים הדיפלומטיים ב־1967). בצוות היו חמישה אנשי 'נתיב', קצין ביטחון ואני. המקום היה מאוד קטן, ואפילו לא היו שם מקומות ישיבה מסודרים לעובדים ועבורי. הבעיות העיקריות שעימן התמודדנו היו: אי-הכרה בישראל על ידי ברית המועצות, חוסר רצון לשתף פעולה עם ישראל וסירוב לאפשר ליהודים לצאת.

בהתחלה הסובייטים לא אפשרו לנו דבר, כל המוסדות פחדו ליצור איתנו קשר, כולל משרד החוץ, אבל אז לאט-לאט הדברים התחילו להיפתח. השגריר ההולנדי ומספר שתיים בשגרירות עזרו לי מאוד בצעדי הראשונים במוסקבה. בין היתר הם עזרו לארגן פגישה עם אנשי משרד החוץ הסובייטי, אשר ניסו לגרור רגליים ולהימנע

מלפגוש בי. בסיועם פגשתי לראשונה את גנאדי טרסוב (Genady Tarasov), שהיה סגן ראש האגף למזרח התיכון וצפון אפריקה, וראש מחלקת ישראל ופלשתינה, שקודם לכן לא הכרתיו. טרסוב היה "אנטיתזה" של יחסים טובים עם ישראל וכל הזמן התווכח איתי. הסובייטים באו כלפינו בדרישות בלתי פוסקות – שנפסיק להפעיל עליהם לחצים בנושא העלייה ושנאמץ גישה מאוזנת יותר ביחס אליהם. גם שגרירות ארצות הברית עזרה לנו ליצור קשרים. הם הסדירו לי קשר עם כמה שגרירויות אחרות במוסקבה. תחילה קיבלתי הזמנות לאירועים של מזכירים שלישיים, ועם הזמן הצלחנו להרחיב את הסדק הזה לפגישות מדיניות בדרג מדיני גבוה יותר.

בנוסף, יצרתי קשר עם המודיעין הסובייטי. פיתחתי קשר עם אנשי המכון ללימודי ארצות הברית וקנדה של האקדמיה הסובייטית למדעים (Институт Соединенных Штатов Америки и Канады Академии наук СССР). הם אומנם נקראו מכון מחקר, אולם בפועל היה זה מוסד להכשרת מרגלים. איש הקשר שלי במכון היה להלכה מומחה לישראל, אולם נדהמתי לגלות שלא הוא ולא אף אחד אחר בברית המועצות לא הכירו את ישראל ולא הבינו מהי ישראל באמת, איך היא הוקמה ומה הניע אותה. למרות שהתעמולה הסובייטית עסקה ללא הרף בישראל, הם לא הבינו את אופי קשריה של ישראל עם מעצמות המערב, והאדירו יתר על המידה את גודלה והשפעתה של ישראל. הם קצת פחדו לדבר איתי, והחשש הזה פחת רק בהדרגה. רקמתי קשרים גם עם מכוני מחקר בתחום הכלכלה ומוסדות מסחריים. גם שם לא ידעו הרבה על ישראל. מצאתי חברים טובים גם במכון לחקר המזרח התיכון (Институт Востоковедения Академии наук СССР), כגון ויטלי נאומקין (Vitaly Naumkin), שהפך מאז לראש המכון ולאחד מבני-הסמך הבכירים ביותר ברוסיה בנושא המזרח התיכון.

אדם נוסף שסייע לי לפתוח הרבה דלתות הוא איש התקשורת הססגוני ויקטור לואיס (Victor Louis), שהיה אחד מאנשי הקשר הבולטים לישראל מטעם ברית המועצות בתקופת הנתק ביחסים. ביקרתי בבית הקיט ("דאצ'ה") שלו מחוץ למוסקבה. היה זה בית ענקי עם בריכה לחורף ובריכה לקיץ, ואוסף עצום של מכוניות יוקרה מערביות. הוא היה אוכל את האוכל המובחר ביותר, בשעה שרוב האזרחים הסובייטיים התקשו להשיג מוצרי יסוד. תהיתי איך המשטר הסובייטי יכול להכיל מישוה בעל אורח חיים כזה – אבל עובדה שהכיל, וגם זה העיד על דעיכתו האידיאולוגית.

בהתחלה לא היו מוסדות יהודיים בברית המועצות, ואני מצידי יצרתי קשרים עם הרבה מאוד יהודים על בסיס פרטי ואישי, עם אנשים מפורסמים ממוצא יהודי, ואפילו מצאתי קרובי משפחה רחוקים. יום אחד קיבלתי מכתב: "אם אתה קרוב שלנו תתקשר. אם לא – סליחה". אז התקשרתי, נסעתי ללנינגרד, והסתבר שזאת הייתה משפחה של בת-דודתי, שעימה אבד הקשר לאורך שנים.

כך בניתי רשת מגעים והיכרויות והתחלתי לחדור לתודעת הממסד המחקרי הסובייטי ולעניין אנשים בישראל. היו גם דברים מאוד "מעשיים" שסייעו לי לשבור את החומות מול בני שיח סובייטים. למשל, היה ברשותי רכב גדול של הנציגות שנסעתי בו ברחבי העיר, וכל המוסקבאים שמו אליו לב, רצו לנסוע בו ולקיים עימי שיח. מובן שידעת השפה הרוסית סייעה רבות, אף כי הרוסית שבפי הייתה של טורגנייב ולא השפה הרוסית היום-יומית של ברית המועצות דאז.

העורכים: האם ניתן להצביע על רגע אחד שבו חלה תפנית ביחסם של הסובייטים לישראל?

א' לוי: פריצת דרך משמעותית ביחסים עם הסובייטים חלה בדצמבר 1988, אחרי שחבורה של פושעים מברית המועצות חטפו מטוס סובייטי, דרשו דמי כופר והטיסו את המטוס לישראל, מתוך מחשבה שזו המדינה האחרונה שתסגיר אותם בחזרה. באותו הערב חזרתי ממשחק כדורסל של קבוצה ישראלית קטנה, הפועל קריית אתא, במוסקבה. ישבתי בבית מלון אוקראינה שבו התגוררתי ולפתע צלצל הטלפון שבחדרי, אשר אף פעם לא צלצל קודם לכן. הייתה זו שיחה ממשרד החוץ הסובייטי, והתבררתי שאני מוזמן לפגישה מיידית עם שר החוץ אדוארד שוורדנאדזה (Eduard Shevardnadze).

קיבלו אותי מאוד יפה במשרד, אבל לא ידעתי בכלל על מה מדובר ולמה אני מוזמן. כשנכנסתי ללשכת השר ראיתי בחדר של העוזרים שלו בטלוויזיה את עמיתי, נציג ישראל במטה האו"ם בניו יורק, שאמר שישראל מחזירה את המטוס לברית המועצות. נכנסתי לחדרו של שוורדנאדזה, התיישבנו ודיברנו שעה שיחה חמה מאוד. הוא שאל אותי, "האם לא קפאת במוסקבה?" והשבתי לו ברוסית, "איך אפשר לקפוא עם קבלת פנים חמה שכזאת?"

הוא הודה לי רשמית על החזרת המטוס והחזרת הכסף שהחוטפים גנבו. דנו גם בנושאים אחרים. בין היתר שאל אותי: "מחר מגיעה לכאן משלחת סינית, ואין לי מושג מה הם רוצים – אולי אתה יודע?". הצעתי שאולי הם מגיעים כדי לגשש על חידוש היחסים, ואכן כך היה. לבסוף התלוננתי שהרשויות הסובייטיות מסרבות לקיים קשר רשמי עימי כראש הנציגות הישראלית במוסקבה, בניגוד למשלחת הסובייטית בתל אביב, שזכתה לתשומת לב רבה מהממשלה בישראל. שוורדנאדזה הורה לעוזריו לטפל בזה לאלתר. עם זאת, בפועל עבר עוד זמן רב עד שמישהו התחיל להזמין אותי למשרד החוץ הסובייטי באורח מסודר.

העורכים: ההנהגה הסובייטית גררה רגליים בחידוש היחסים הפורמליים. איך בסופו של דבר סוכם על חידוש הקשרים?

א' לוי: הדברים בברית המועצות השתנו לנגד עיניי. עניין אותם הקשר למערב, שקודם לכן התאפיין בלעומתיות הדדית, והם התחילו להבין שאולי ישראל יכולה להיות נתיב לשיפור הקשר עם המערב. בעקבות קריאתו של נשיא ארצות הברית רונלד רייגן לגורבצ'וב ב־1987: "הפל את חומת ברלין", בקרמלין הבינו שעליהם להיפתח, ושישראל היא חלק מהפתרון.

הגעתי למוסקבה בשנת 1988, וב־1989–1990 כבר התחלנו ליצור קשרים ומגעים. בשנת 1990 כל מוסקבה כבר ידעה שפועלת בה נציגות ישראלית, אך לא הייתה שום התקדמות ברמת הקשר הפורמלי מול הרשויות הסובייטיות. בשנת 1990, לאחר מספר מפגשים ישראלים–סובייטיים בדרג מיניסטריאלי, שבהם ישראל תבעה שיקום יחסים מלאים, הסכימו הסובייטים להתקדם לכיוון קשרים ברמה הקונסולרית. הרבה לא השתנה כתוצאה מכך, שכן ממילא בשנים שקדמו לכך התקיימה פעילות קונסולרית רבה ואינטנסיבית, אולם עתה הוגדרתי רשמית כקונסול כללי.

ב־1991, שר החוץ הישראלי דוד לוי, ידידי הטוב, הזמין את עמיתו הסובייטי בוריס פנקין (Boris Pankin) לבקר בישראל. במהלך הביקור הוא הפעיל עליו לחץ רב להכריז מיידית על חידוש היחסים, ופנקין נעתר. ואולם צריך לקחת בעירבון מוגבל את חשיבות הלחץ הישראלי ואת הספונטניות הרוסית להיענות לו. נדמה היה אז

שהסובייטים כבר החליטו על חידוש היחסים, ורק חיפשו את העיתוי הנכון כדי להכריז על כך. אלכסנדר בובין (Aleksandr Bovin), הפרשן הסובייטי הבכיר לעניינים הבינלאומיים, מונה לשגריר בישראל.

מצד אחד, היה זה הישג היסטורי אדיר, אבל מהצד השני הייתה זאת כבר תקופת הדמדומים של ברית המועצות. בישראל שררה עדיין אי־הבנה מוחלטת ביחס לברית המועצות. היה ברור שהמצב הכלכלי בה מידרדר, וכשהגיע למוסקבה שר ישראלי הוא חשב להציע לסובייטים סיוע "ביד רחבה". כששאלתיו למה כוונתו "ביד רחבה" הציע לשלוח תפוחים, שבלאו הכי נמכרו על ידי רוכלים בכל פינה במוסקבה.

התפיסה הישראלית לא תאמה את היקף הבעיות של ברית המועצות, ואילו הרעיונות שלנו של "עזרה בקטן" לא תאמו את האופן שבו המערכת הסובייטית פעלה. בהזדמנות אחרת פגש שר החקלאות הישראלי אברהם כץ־עוז בכיר סובייטי, והציע ללמדם שיטות חקלאות מתקדמות שהיו בישראל. הסובייטי אמר, "ניתן לכם 10,000 הקטר" (100 אלף דונם — שטח עצום בקנה מידה ישראלי). היה ברור שיש פערי תפיסות הדדיים. בתקופה הזאת גם המנגנונים הסובייטיים התקשו לתפקד ולבנות מנגנוני שיתוף פעולה. הצענו לסובייטים שיטות לצמצום אובדן יבולי חיטה, אולם התקשינו לשכנעם לאמץ את הטכנולוגיה הישראלית.

כאמור, עבדתי רבות מול האקדמיה למדעים הסובייטית. באותה העת ניכרו באנשיה עייפות, אובדן דרך וקשיים כלכליים עצומים. אספר שני סיפורים שימחישו זאת. הבאתי למוסקבה את הרב שלמה גורן, לשעבר הרב הצבאי הראשי, שהרצה לאנשי האקדמיה. הוא דיבר איתם בצורה הפשוטה ביותר על החיים, איך לחיות ואיך להתייחס לחיים. אבל הם התפעלו מאוד מדבריו וקיבלו אותו כ"כוכב". הסיפור השני הוא על ביקור שר המדע דאז עזר ויצמן. בגלל המחסור הכללי במוצרים במוסקבה (כל החנויות היו ריקות), פניתי לאיש קשר באקדמיה למדעים וביקשתי שיסייע לארגן קבלת פנים מכובדת לשר. הוא נענה וארגן ארוחת ערב מפוארת ביותר. בתום האירוע שאלתיו כמה אני חייב לשלם לו ונענית, "כמה שתמצא". הבנתי שאני לא משלם לאקדמיה למדעים אלא משלם לו, וכששילמתי 100 דולר הוא שמח ביותר.

העורכים: כיצד התנהל בתקופתך במוסקבה המאמץ להעלאת היהודים הסובייטיים לישראל? מול אילו קשיים ניצבה ישראל?

א' לוי: אציין שהצוות של נתיב שעסק בקידום העלייה עבד באופן עצמאי ממני. העלייה מברית המועצות היא פרק בעל חשיבות עצומה בתולדות העם היהודי במאה ה־20, והיה לי מזל גדול לעבוד בתקופת המעבר ההיסטורית הזו במהלך קריסת ברית המועצות ולבחון כיצד המדינה והאנשים השתנו, כולל היחס ליהודים. בסוף התקופה הסובייטית חלה עלייה איומה באנטישמיות ויהודים רבים החלו לעזוב, לא רק בגלל שרצו לעלות ארצה אלא בגלל שהם פחדו שהאנטישמיות תגדל ותתפתח לרמות שהיו בתקופת הצאר. ניתן היה לזהות סימנים מעידים לתרחיש כזה (כאשר האנטישמים הפגינו בפומבי, מתהדרים במדים ודגלים מתקופת הצאר). היהודים צדקו — אלמלא היכולת שלנו להוציאם משם בזמן, המצב יכול היה להחמיר. ביקרתי בברוביג'ן (Birobidzhan), המכונה החבל היהודי האוטונומי בברית המועצות. שם ראיתי מהסטלין באמת רצה לעשות ליהודים. היהודים התגברו על הקשיים מאז אבל העיר עצמה — המקום בו היא מונחת על המפה והתהליכים שהתושבים שם עברו — העידו רבות על התעמרות המשטר הסובייטי ביהודים.

הרצון לעזוב את ברית המועצות התפשט בקרב היהודים הסובייטים במהירות. כשחייתי במלון אוקראינה הייתי מקבל שיחות מכל רחבי המדינה, לרבות מהמזרח הרחוק הרוסי, אפילו באמצע הלילה: "מתי תגיע

ההזמנה (vyzov) מישראל". באמצעות מאמציהם של נתיבי הארגונים היהודיים והאמריקאים, ניתן היה להתגבר בהצלחה על תקופת אי-הוודאות הזו בין קריסת ברית המועצות לבין המצב שהגיע אחר כך. הארגונים היהודיים האמריקאיים ביקשו לסייע ליהודים הסובייטים בהגירה. היהודים רצו מאוד לברוח, בעיקר בגלל המצב הכלכלי הקשה והאנטישמיות הגואה. היהודים רק רצו לברוח מברית המועצות ולא ידעו מהי ישראל. הם שמעו עליה אך לא ידעו מהי, בעוד שארצות הברית נתפסה על ידם כמשהו בטוח יותר. הארגונים היהודיים האמריקאיים עזרו להם לצאת מברית המועצות לתחנות מעבר בווינה או ברומא, ומשם לארצות הברית או לגרמניה. הם עשו זאת בצורה מאוד מאורגנת, במיוחד כספית. גם בווינה וגם ברומא היו להם מטות ארגוניים קדמיים.

בשלב מסוים, המעבר ההמוני של היהודים למערב לא מצא חן בעיניה של ישראל ושל ראש הממשלה יצחק שמיר. החל משא ומתן בין ישראל לבין האמריקאים והארגונים היהודיים, באמצעות נתיב, כדי לעצור את ההגירה הזו לארצות הברית. בערך באוגוסט 1989 ארצות הברית פרסמה הגבלות משמעותיות על כניסת המהגרים אליה, ותחנות המעבר בווינה וברומא פורקו.

נתיב שלחו את היהודים לישראל בטיסה ולא ברכבות. תהיתי, מדוע אינם משתמשים ברכבות? זה יותר זול והרבה אנשים יכולים לצאת באמצעותן. בדיון אצל ראש הממשלה שמיר שאלתי על כך את דוד ברטוב, ראש נתיב, והוא השיב לי לפני ראש הממשלה: "ניסינו ברכבות אך זה בלתי אפשרי, כי הן מלאות עד אפס מקום". ברור היה שהכוונה שלהם הייתה להטיס את היהודים לארץ ולא לשום מקום אחר: היה הרבה יותר קל לוודא שיגיעו ארצה כשהיו בשדות התעופה מאשר בתחנות הרכבת.

בסוף התקופה הסובייטית הארגונים היהודיים התפתחו במהירות רבה. הייתי בקשר עם הארגונים היהודיים החדשים, אם כי הם לא היו זקוקים לעזרתי. ארגונים ישראלים ואמריקאיים עזרו להם מאוד. החיים היהודיים צמחו ופרחו לא רק במוסקבה או בלנינגרד אלא גם במקומות אחרים. הארגונים היהודיים החדשים עסקו בתודעה של יהדות, מסורת דתית והרבה מאוד לימודי עברית. באופן מפתיע, מי שהתחילו ללמד את השפה העברית לא היו יהודים אלא רוסים, שעברו הכשרות בארגוני המודיעין שהיו אמונים על ריגול במזרח התיכון. יהודים רבים חזרו מאז לרוסיה בגלל בעיות כלכליות בישראל. באחד הוויכוחים שלי עם ידידי יעקב קדמי, הוא אמר לי שהוא בטוח שאף יהודי לא יישאר בברית המועצות. מנגד, אני תמיד אמרתי לו שאף פעם לא יהיה מצב כזה שאף יהודי לא יישאר בברית המועצות או ברוסיה. היהודים מכירים את רוסיה מאתיים שנה ויש להם קשרים מאוד עמוקים איתה. אי אפשר להעלים את היהודים מתפוצותיהם הגלותיות, כי הם חלק ממרקם האוכלוסייה בארצות העולם.

העורכים: איך התפתחו הקשרים לאחר התפרקות ברית המועצות?

א' לוי: כשפגשתי את נשיא רוסיה בוריס ילצין במהלך טקס מסירת כתב ההאמנה שלי כשגריר ישראל ברוסיה, שאלתי אותו מה יהיה עם היהודים ברוסיה, והוא הבטיח שהממשלה הרוסית תתקן את היחס ליהודים, שהוא ידאג לזה אישית. אני מאוד התאכזבתי ששר החוץ שמעון פרס לא חשב שרוסיה גם היא מעצמה חשובה כמו ארצות הברית, ולא חשב שצריך להקדיש לרוסים הרבה זמן. הזמנתי אותו לבקר במוסקבה והפגשתי אותו עם כל ראשי הממשל הרוסי, עם כל השרים החשובים לרבות ראש הממשלה, אבל הוא רצה לראות את הנשיא בוריס ילצין, וכעס שלא הצלחנו לארגן זאת. עוזריו של ילצין הבטיחו אך לא קיימו.

המשימה שלי הייתה להקים נוכחות ישראלית ברוסיה, להבהיר מהי ישראל ולהסביר שאיננו אויבים אלא מדינה עצמאית במזרח התיכון, ולא בובה אמריקאית. כל זאת על מנת להפחית את הלחץ הצבאי עלינו. אנחנו לא צריכים לשכוח שהיה רגע שברית המועצות, בשל קרבתה לערבים, כמעט פלשה לישראל. באחת מקבלות הפנים בשגרירות לרגל יום העצמאות של ישראל אחד המבקרים אמר לי: "אני מכיר אותך מעבר לגבול". הוא סיפר שהיה בכוח הסובייטי שנפרס במצרים לאורך קו המגע עם ישראל ב־1970. הוא טען שהיו אמורים להיכנס לישראל, ושלכאורה שמע אותי אומר לו ברוסית מהצד השני של הגבול: "היי בחורים, מה אתם עושים כאן? לכו לעזאזל!" לדבריו, כששמע את זה הבין שאינו שייך לסכסוך הזה. אני לא באמת הייתי שם בגבול ישראל-מצרים באותה העת, אבל כנראה, אחרי ששתה בקבלת הפנים ושמע אותי מדבר, הגיע למחשבה שכבר נפגשנו בנסיבות ההן.

לאחר שסיימתי את כהונתי, בפעמים הבאות שבאתי לרוסיה ראיתי שהגגות כבר תוקנו ואינם מטפטפים. בשנות ה־90 הזדמנתי לכנס בסנט פטרבורג, ושם יצא לי לראות את ולדימיר פוטין בשנותיו הראשונות, כשעבד בעירייה שם. פעלתי וקידמתי מול רוסיה עניינים רבים גם לאחר סיום כהונתי.

העורכים: כיצד אתה רואה את הפעילות הרוסית במזרח התיכון כיום?

א' לוין: איננו יכולים לומר לרוסיה אם להישאר בסוריה או לא, איננו בעלי הבית שם. לדעתי, טוב שהרוסים נמצאים בסוריה, מכיוון שאסד הפך להיות בלתי צפוי יותר ונדרש שמישהו יפקח עליו, בהתחשב בקרבתו לאיראן. הבעיה היא לא באסד אלא באיראן. עדיף שרוסיה תהיה שם, ולא איראן. רוסיה שונה מברית המועצות ומאפשרת לישראל לבצע התקפות על יעדים איראניים בסוריה. אני חושב שרוסיה תידרש לצאת מסוריה בסופו של דבר, אך לפי שעה הדבר חיובי לישראל.

אסכם ואומר שאני שמח שבמהלך כהונתי ובשנים שעברו מאז הצלחנו להראות לרוסים מה ישראל שווה, שהנשיא הנוכחי של רוסיה מודע לכך, וגם שאנו מבינים את תפקידה של רוסיה בעולם. עברנו כברת דרך ענקית, ממצב שהיינו האויב הגדול של הסובייטים ועד היום שאנחנו כבר לא כאלה, ויש לנו השפעה עצומה וכוח צבאי במזרח התיכון. מצב עניינים זה הוא הרבה יותר מאוזן ונכון מהימים שקדמו להם.

* ד"ר נתי קנטורביץ', ראש מחלקת מידע ומחקר ב'נתיב' ודניאל ראקוב קיימו את הראיון ב־23 ביוני 2021, ועיבדו אותו לפרסום בסיוע יבגני מורוזוב, מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי. גריגורי ראקוב תיעד את הראיון.